

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

І. І. ТЮРМЕНКО (Київ)

**Іван Огієнко -
головуповноважений уряду УНР
(листопад 1919 - жовтень 1920 рр.)***

Урядовці центральних державних установ, які не виїхали з Кам'янця-Подільського, організовувались у референтури, сфера впливу яких поширювалася на фінанси, військо, охорону народного здоров'я та опікування, шляхи, суд, земельну справу, державне майно, віросповідання, освіту, пресу та інформацію тощо. Головний референт з кожної ділянки управління входив до ради Управління Головуповноваженого і відповідав за стан роботи підпорядкованої йому референтури. В міру відновлення роботи міністерств останні скасовувалися. З 1 квітня 1920 р. припинила свою діяльність референтура військових справ, з 4 травня 1920 р. - й інші. При Управлінні Головуповноваженого були залишені лише референтури — загальна, опікування та особистої канцелярії Головуповноваженого ⁴⁴. Таким чином, І. Огієнко виконав одне з головних і досить складних завдань по збереженню й відновленню державного апарату. Створені референтури з майном та особовим складом перейшли до відновленого центрального апарату влади. Така реорганізація спричинилась реформуванням та скороченням Управління Головуповноваженого, яке на 25 червня 1920 р. складалося з 61 особи ⁴⁵.

* З а к і н ч е н н я . Початок див.: Укр. іст. жури. — 1999. — № 5.

Правоздатні дії Головуповноваженого зводилися до впровадження в життя постанов центрального апарату влади в разі, якщо вони не суперечили місцевим інтересам. Разом з тим правове поле Головуповноваженого розширювалось і можливістю видавати підзаконні акти, розпорядження, що мали чинність закону на підлеглий території. Водночас копії законів передавалися на розгляд РНМ, яка в разі потреби мала право призупинити їх дію.

Згідно з постановою РНМ від 15 листопада 1919р., збереження держмайна ставало одним з головних завдань діяльності Головуповноваженого уряду УНР. Детальний опис його був необхідний в умовах зухвалих грабів, які чинила польська окупаційна влада на українській території. Вивезення майна почалося відразу після вступу польських військ до Кам'янця, тобто з 16 листопада 1919 р., і не припинялося впродовж усього періоду польської окупації. Більше того, таке поводження місцевої польської влади в депеші Довудства від 21 січня 1920 р. № 4712 характеризувалось як цілком закономірне явище, коли українське майно береться "na przeschowanie" (на збереження) на тій підставі, що територія Кам'янця-Подільського, за визначенням польського коменданта Оцеткевича, "належить Польщі"⁴⁶. І. Огієнко в депеші до Голови Української дипломатичної місії в Польщі зазначав, що "двомісячне хазяйнування невідповідальної нижчої польської влади на Поділлі довело край до такої розпуки, що, коли тільки сюди будуть наблизитися більшовики, то населення стріне їх, як своїх ізбавителів"⁴⁷.

На знак протесту український уряд направив уряду Польщі "Меморандум в справі поводження військових властей Польського Панства на території України, зайнятій польським військом по пропозиції Головного Отамана", в якому чітко визначив, що такі дії мають "усі ознаки грабіжництва, бо ніяких уповноважень, ніяких ордерів на реквізицію, ніяких розписок не видається". Справді, з листопада 1919 р. до лютого 1920 р. до Польщі було вивезено державного і народного майна на мільйони карбованців. Це були державні гроші, телеграфні, телефонні апарати, авто, приладдя, самоходи, друкарські машинки, одяг, борошно тощо⁴⁸.

З огляду на це, постало питання про створення спеціальної комісії, яка проводила б облік українського майна. Така комісія розпочала свою роботу 7 грудня 1919 р. Вона складалася з чотирьох представників Управління Головуповноваженого і двох польських старшин. Комісія інтенсивно проводила інвентаризацію і складала відповідні акти, що допомогло визначити розмір шкоди, заподіяної поляками. Проте повністю свого завдання вона не могла виконати. Двічі комісія розпочинала роботу, але польська влада складені акти не підписувала. Тому І. Огієнко наказом Головуповноваженого від 10 січня 1920 р. зобов'язав усі референтури подати повні списки завданих збитків, починаючи з 16 листопада 1919 р. Черговий опис майна було проведено на підставі наказу Головуповноваженого від 19 квітня 1920 р.⁴⁹ Як зазначав І. Огієнко, складені документи пізніше допомогли вплинути на хід радянсько-польських переговорів у 1920 р., коли радянська влада вимагала, згідно з актами, сплати пограбованого поляками майна⁵⁰.

Звичайно, створення комісії не запобігло пограбуванням польською владою, проте діяльність її була цілком виправданою, оскільки держмайно безсоромно розбазарювалося ще й українськими урядовцями. На основі проведеної комісією роботи 12 грудня 1919р. було видано наказ Головуповноваженого, за яким усе державне майно переходило під особистий нагляд Управління Головуповноваженого, і без його відома воно "не повинно було витрачатися в жодний спосіб"⁵¹. Будь-які спроби його розбазарювання й розкрадання суворо каралися. Так, у травні 1920 р. чотири урядовці По-

дільської поштово-телеграфної округи були зняті з посади за використання грошей на суму 29 208 грн. не за призначенням⁵². На жаль, такі випадки були непоодинокими, про що свідчить газетна хроніка тих років.

Особливого напруження вимагала охорона Експедиції заготовок державних паперів, якою будь-що намагалася заволодіти польська влада. За наказом І. Огієнка біля Експедиції було поставлено варту, а також дано усне розпорядження її директорів про негайне знищення державних документів у разі спроби захоплення Експедиції поляками⁵³. Останні, як зазначалось у "Меморандумі", свідомо руйнували українські державні установи. Зокрема, польське військове командування 26 грудня 1919 р. обеззброїло охорону Експедиції, де відбувалось виготовлення українських кредитних білетів на великі суми. Це знижувало ефективність роботи установи, а також стало приводом до вчинення карних злочинів.

До перепон, створюваних польською владою, приєднувались труднощі суто технічного характеру: нестача кліше, фарб, грошового паперу, що вело до загрозливого становища - нестачі грошових знаків⁵⁴.

Окрім функцій охорони та забезпечення технічної сторони справи, великого клопоту завдавала проблема проведення обґрунтованої грошової політики. Насамперед було вирішено, щоб усі аванси, залишені на руках в урядовців, здавались до Державної скарбниці, а відповідні документи передавались до комісії по контролю. Поповненню грошового обігу сприяв також наказ Головуповноваженого від 29 листопада 1919р. про тимчасове припинення видачі з Державного банку та Кам'янецької скарбниці книжок ощадної каси на виплату допомоги військовим. В разі проведення банківських операцій подавались точні відомості про зроблені виплати⁵⁵. Пізніше це рішення поширилося й на інші відомства та всіх без винятку осіб. Після проведення необхідних банківсько-облікових операцій з 7 грудня 1919р. Кам'янецька скарбниця почала переводити готівку на книжки ощадної каси⁵⁶. Згідно з постановою РИМ від 14 грудня 1919 р.. Головуповноважений видав чергове розпорядження про припинення всіх виплат за рахунок головної Державної скарбниці по всіх без винятку асигновках⁵⁷. Запровадження збалансованої грошової політики перебувало в центрі уваги як уряду УНР, так і її Головуповноваженого представника на території, окупованій поляками.

Проведення вищезазначених заходів у сфері грошової політики зумовлювалося необхідністю одночасної перевірки урядовців з метою виявлення "мертвих душ" та запобігання зловживанням в економічній сфері. За рішенням Комітету при Головуповноваженому уряду УНР від 2 грудня 1919 р. (протокол № 10), всі книжки та квитки ощадної каси, що видавались урядовцям замість допомоги, за законом від 12 листопада 1919 р., і не були одержані власниками, передавались у скарбницю загальної канцелярії Управління Головуповноваженого до з'ясування справи. Пропонувалося навіть розглянути це питання на РНМ⁵⁸.

Наведення порядку в грошово-економічній сфері за умов політичної нестабільності було необхідним кроком для врегулювання фінансової діяльності, збереження національної валюти, тим більше, що загроза поглинення української гривні польською грошовою системою зростає. За такої ситуації надзвичайної ваги набувало одержання для Експедиції заготовок державних паперів охоронної грамоти від вищої польської влади на продовження друку українських грошей. Вся робота Експедиції перебувала під особистим контролем І. Огієнка. Всупереч наказу І. Мазепи про необхідність не відновляти її діяльність "до одержання... конкретних директив у цій справі"⁵⁹ І. Огієнко свідомо, як зазначав він пізніше у своїх спогадах, не виконав цього розпорядження. За тих умов це було виправданим і сміливим вчинком. Цим, писав він, вдалося зберегти "державні гроші

для продовження праці, а це спасло державність від передчасного скону". Українські банкноти могли вільно "ходити" по всьому Поділліу ⁶⁰.

Матеріали тогочасної періодичної преси засвідчили, що українські гроші дійсно були вільно конвертованою валютою, але їх купівельна спроможність була значно нижчою від польських та німецьких марок, австрійської корони (гульдена) та інших іноземних валют ⁶¹. Не маючи відповідних документів, І. Огієнко пояснював цю ситуацію тим, що "українські гроші, хоч і падали в ціні, але весь час були дорожчі, як гроші польські. Українська людність рішуче полякам не довіряла, тому й польські злоті завжди цінувалися нижче від українських карбованців" ⁶². Згідно з аналітичними висновками експертів тих часів, польська влада штучно збільшила вартість польської марки в 24 рази, хоча її номінальне значення приблизно дорівнювало українському карбованцю. Незважаючи на запевнення Головного комісара А. Мінкевича про врегулювання валютного курсу з урядом УНР, з 4 травня 1920 р. польською владою було видано розпорядження про примусовий обіг лише польських паперових грошей під загрозою штрафу до 30 тис. польських марок, 6 місяців тюрми чи конфіскації майна ⁶³.

Про невідповідність реального і встановленого курсу польської марки українському карбованцю І. Огієнко наголошував у доповідній записці Голові Української дипломатичної місії в Речі Посполитій. Він, зокрема, підкреслював: "Офіційна валюта, встановлена в Кам'янці, не відповідає біржевій ціні: польська марка дорівнює 10 крб., тоді як на біржі цю марку можна купити за 5—6 крб. Наслідком цього є зниження української валюти, небувала дорожнеча, а також і те, що польські установи постійно вимагають обмінювати їм польські марки на карбованці в Державному Банку, тоді як цей Банк не єсть мініальною конторою". Рішенням Комітету при Головуповноваженому уряду УНР від 19 грудня 1919р. банкові взагалі заборонялося здійснювати валютно-обмінні операції. І. Огієнко добирався, щоб курс марки встановлювався за погодженням польського й українського урядів ⁶⁴. Він уважно стежив за становищем на валютному ринку, виносив на розгляд Комітету питання, пов'язані з регулюванням обігу української валюти. Зокрема, 20 січня 1920 р. на засіданні Комітету при Головуповноваженому уряду УНР розглядалося питання "Про обниження вартості купюр 250 карбованців". За прийнятою постановою, припинявся будь-який обмін купюр вартістю 250 крб. до детального вивчення цієї проблеми спеціальною комісією, до якої увійшли Головуповноважений уряду УНР, представники від Державного банку, Експедиції заготовок державних паперів, кооперативу союз-банку, Міністерства фінансів, держконтролю, земської управи, міський голова ⁶⁵. Остаточне врегулювання діяльності Експедиції здійснювалося згідно з постановою РНМ від 24 березня 1920 р., за якою регламентувався випуск грошових знаків з метою стабілізації національної валюти ⁶⁶. Щоб підняти вартість українських грошей, РНМ 25 травня 1920 р. вирішила видати постанову про необов'язковість обігу інших валют ⁶⁷.

Найскладнішим завданням, покладеним на І. Огієнка, як на Головуповноваженого, було відновлення роботи державного апарату й організація урядовців. Багато хто з них втратили роботу після залишення урядом УНР Кам'янця-Подільського. Центральний апарат влади та належне йому державне майно не були повністю евакуйовані, що викликало серед урядовців незадоволення й неспокій. 30 листопада 1919 р. відбулися загальні збори співробітників центральних державних установ (Централу). І. Огієнко, як представник влади, виступив на них з роз'ясненням ситуації і виклав програму соціального захисту урядовців ⁶⁸.

Адміністрація Головуповноваженого в першу чергу сприяла тим, хто хотів покинути місто, оскільки апарат управління не потребував такої кількості службовців, яка сконцентрувалась у Кам'янці (як свідчив І. Огієнко, їх було близько 5 тис.). За постановою Комітету при Головуповноваженому уряду УНР, з 20 грудня 1919р. було створено спеціальну комісію, до компетенції якої входило визначення розміру допомоги відіжджаючим, що залежав від їх сімейного стану та доходів. Урядовці, які мали платню більше 20 тис. крб., не одержували допомогу. Разом з тим референтам надавалося право затримувати для роботи в місті найбільш потрібних працівників. Остаточний дозвіл на виїзд видавав Головуповноважний⁶⁹.

Стабілізація діяльності державного апарату була одним з найважливіших і найскладніших завдань, що стояли перед І. Огієнком. Для припинення хаосу, а також з метою оволодіння точною інформацією про наявність штатного персоналу, необхідного для формування апарату влади, Головуповноважений регулярно проводив реєстрацію урядовців. Усі службовці несли сувору відповідальність за порушення наказів і розпоряджень вищої адміністративної влади⁷⁰.

Та, незважаючи на вжиті заходи, питання організації урядовців не втрачало своєї гостроти. Значна кількість кадрів залишалась поза суспільною працею. Тому на засіданні Комітету при Головуповноваженому уряду УНР, що відбулося 20 січня 1920 р., заслуховувалась "справа притягування урядовців Ц.(ентральних) Д.(ержавних) У.(станов) і українського громадянства до праці". Організацією урядовців мали займатися дві спеціально створені комісії: "комісія по організації праці для урядовців" та "комісія по організації громадянства"⁷¹. З метою більш ефективного використання наявних кадрів проводився перерозподіл урядовців у межах центрального та місцевого апарату.

Найсуворіші санкції (аж до звільнення з роботи) застосовувалися за дисциплінарні порушення до вищих посадових осіб⁷². Справи такого порядку розглядала спеціально створена персональна комісія. Так, на одному з її засідань (15 січня 1920 р.) стояло питання про причини довготривалої відсутності на засіданнях Комітету представника військового Міністерства П. Ліхачевського, представника Міністерства преси та інформації І. Косенка, представника канцелярії Директорії О. Чубук-Подільського⁷³.

Вжиті заходи, безумовно, сприяли підвищенню відповідальності урядовців усіх ланок державного управління та поліпшенню трудової дисципліни, однак переведення українських установ з 1 лютого 1920 р. в розпорядження польської влади, яка ліквідувала чимало з них, ускладнило ситуацію. Скорочення апарату влади гостро поставило питання суттєвої реорганізації системи державного управління, соціального та правового захисту українських службовців. На виконання постанови РНіВІ від 16 лютого 1920 р. І. Огієнко підписав наказ від 8 квітня 1920 р. (ч. 99) про скорочення штатів управління, за яким усі установи поділялися на три категорії. До першої належали такі, в яких урядовці звільнялися в повному складі (по кожному міністерству було визначено відповідні структури, що підлягали скороченню); до другої — установи, в яких скорочення урядовців було частковим (по таких установах визначалися посади, що зберігались); до третьої — ті, що мали перейти до польської влади або ліквідуватися⁷⁴.

В умовах докорінної реорганізації структури управління та значного скорочення штату урядовців І. Огієнко, як Головуповноважений уряду УНР, пакетом наказів від 1, 6, 8, 13 і 15 березня 1920 р. вимагав від референтів розробити штатні розклади кожного відомства з поданням до Управління Головуповноваженого повних списків службовців, які звільнялися, і тих, котрі залишалися на службі⁷⁵.

Для підвищення ефективності діяльності державного апарату, а також для матеріального заохочення урядовців було розроблено систему їх соціального захисту. Проте після затвердження РИМ постанови від 9 лютого 1920 р. ситуація набула значного загострення. Річ у тім, що працівники, яким надавалася відпустка до 1 січня 1920 р., забезпечувались відповідним грошовим утриманням, а надалі, якщо їх не було покликано на державну службу станом на 16 лютого 1920 р., підлягали скороченню⁷⁶. Таке становище вело до деморалізації урядовців, створювало ґрунт для їх незадоволення й поширення антиукраїнської пропаганди з боку більшовиків. Навіть за таких складних умов І. Огієнко робив усе можливе, щоб державні службовці мали право на соціальний захист. Зокрема, організована ним служба безплатного лікування передбачала допомогу у зв'язку з хворобою в розмірі 180 грн. щоденно, хворим сплачувалась вартість ліків, додатково на лікування відшкодовувалося ще 1500 крб. Крім того, при Управлінні Головуповноваженого існувала посада лікаря. Урядовці, які постійно не проживали у Кам'янці-Подільському, мали право на допомогу у половинному розмірі⁷⁷.

В умовах галопуючої інфляції та зростання цін суттєвою підтримкою життєвого рівня стало надання продовольчої допомоги всім працюючим урядовцям. Така підтримка була вкрай необхідною, оскільки через припинення з 16 грудня 1919 р. випічки хліба підприємствами міського самоврядування ціна на нього підскочила до 19 крб. за фунт, а на 26 лютого 1920 р. — до 37—38 крб.; фунт масла на кінець лютого 1920 р. коштував 450-500 крб., десяток яєць - 180 крб.⁷⁸ За цих умов, згідно із Законом УНР від 12 листопада 1919 р., необхідна допомога надавалась усім малозабезпеченим урядовцям⁷⁹.

Референтура народного господарства для цієї категорії службовців також періодично видавала різні продукти: цукор, каву, какао, борошно. Всі службовці мали різні види доплат: добові, кваліфікаційні, інфляційні, одноразову допомогу на Різдво та Великдень та ін.⁸⁰

І. Огієнко добре розумів, що підвищення соціальної напруженості досить небезпечне в умовах демагогічної агітації лівих партій, і тому його політика, як Головуповноваженого уряду УНР, мала виразне соціальне спрямування. Його спогади про своєчасну виплату заробітної плати, що рятувала людей від голодування, про матеріальну підтримку освіти й культури не були простим вихвалянням ученого на схилі літ. Факти, наведені І. Огієнком в "Рятуванні України", мають під собою реальний ґрунт, підтверджений документально.

Аналіз засідань РНМ засвідчує, що на її розгляд 23 березня 1920 р. з ініціативи І. Огієнка було внесено законопроект "Про підвищення платні урядовцям центральних державних установ і тих місцевих, що знаходяться під владою У. Н. Р.". Відповідна постанова, затверджена РНМ 25 березня 1920 р., поступово вводилася в дію з 15 квітня 1920 р. на території, що підлягала "Головуповноваженому управлінню"⁸¹. Згідно з її положеннями, основні оклади й оклади вільнонайманим службовцям, навчально-педагогічному персоналу та студентам Кам'янець-Подільського державного українського університету збільшувались у п'ять разів, усім іншим працівникам цього закладу — вчетверо, штатним працівникам Українського державного театру — втриє, нижчих початкових шкіл — у сім разів. Зростав відсоток добових грошей, що компенсував витрати на дорожнечу. На кожну дитину в родині урядовців віком до 16 років передбачались додаткові виплати в розмірі 15 % Ч Ця постанова від 29 травня 1920 р. набула чинності Закону УНР "Про поліпшення матеріального становища службовців місцевих державних установ, що підлягають Українській Народній Республіці".

Користуючись правом видавати з фонду Головуповноваженого фінансову допомогу, І. Огієнко підтримував розвиток місцевої преси, Український державний театр та приватні театри. Крім того, 200 бідних студентів Кам'янець-Подільського державного українського університету за 1 семестр (6 міс.) 1920 р. отримали допомогу в розмірі по 2000 крб. на особу загальною сумою 2 400 000 крб. Комітет при Головуповноваженому уряді УНР своїм рішенням від 3 лютого 1920 р. підтримав прохання економічного відділення ради студентських представників університету про надання допомоги на створення студентської їдальні⁸⁴.

Як державний діяч, І. Огієнко розумів необхідність відповідних матеріальних умов для утвердження національно-державницьких ідей. Особливого значення він надавав розвитку національної культури й освіти. У тяжкий для Української держави час він знаходив кошти на утримання національно-культурних закладів, завдяки чому культурна праця, незважаючи на всі негаразди, не тільки не припинялася, а навпаки, розвивалася. Осередком культурно-освітньої діяльності залишався університет, навколо якого гуртувались усі сили українського національного відродження. Саме в університеті розпочалася важлива для розвитку української науки робота, спрямована на створення наукової термінології. Зокрема, на правничому факультеті було створено термінологічну комісію по складанню словника юридичних термінів⁸⁴, на історичному — комісію по створенню історичного словника української мови, на богословському — комісію по перекладу Святого Письма на українську мову. Під пильним контролем Головуповноваженого перебувала шкільна освіта. І. Огієнко систематично відвідував школи Кам'янець-Подільського, вивчав потреби освітан. Завдяки неймовірним зусиллям вдалося зберегти шкільництво від розвалу, забезпечити державне утримання освітан, відстояти перед польською владою обов'язкове навчання українською мовою тощо.

Досить складно вирішувалося питання про надання права вільного розвитку українській пресі в умовах польської окупації. Річ у тім, що польська цензура постійно втручалась у видавничий процес, забороняючи ті чи інші періодичні видання або окремі випуски, наприклад, газети "Наш шлях". Польська цензура створювала перепони і належному технічному забезпеченню українських видань, через що зовнішньо українські газети суттєво поступалися польським виданням. Цензура викреслювала все, що стосувалося перебування поляків в Україні, повідомлення про події на фронті, військові операції армії УНР. Це не могло не позначитися на стані інформованості населення. Такою ж була політика і щодо книжкової справи. Тому І. Огієнко наполегливо домагався введення до цензурного комітету українських представників, які обстоювали б інтереси і права української преси. І вже з 30 січня 1920 р. такі представники діяли в польських цензурних органах⁸⁵. В особливо складних випадках Головуповноважений сам звертався до польських властей з протестами, виборюючи об'єктивну і справедливую оцінку українських видань. Після однієї з таких заяв від 18 травня 1920 р. І. Огієнко отримав запевнення від польської військової цензури про уважніше ставлення до українських часописів⁸⁶.

Важливою ділянкою роботи І. Огієнка стало збереження й організація українського війська. Функції контролю взяла на себе військова рада, створена за наказом Головуповноваженого від 10 грудня 1919 р. До неї увійшли отамани В. Зелінський, І. Кобза, Павленко та державний інспектор М. Теліжинський.

Пожвавлення роботи в організації війська пов'язане з діяльністю отамана Ф. Колодія, який з 10 грудня 1919р. очолив референтуру військових справ. Останній, як згадував І. Огієнко, сумлінно і старанно виконував свої обов'язки, був людиною працюютою й кристально чистою, "безпе-

первно працював для організації війська" ⁸⁷. Про добре налагоджену роботу цієї референтури писав у своїй доповіді від 7 березня 1920 р. головний військовий прокурор Е. Мошинський, особливо наголошуючи на тому, що офіційно в Кам'янці-Подільському могла існувати лише референтура військових справ, яка використовувалась для упорядкування справ центральних інституцій військового міністерства і для охорони державного майна ⁸⁸.

Вважаючи створення нових військових формувань, які захищали б українську державність, найголовнішим завданням, І. Огієнко доручив полковникові Шандруку формування полку ⁸⁹. Однак сподіваного результату досягти не вдалося. Щоб прискорити процес реорганізації української армії, І. Огієнко неодноразово звертався до Головного Отамана з пропозиціями, донесеннями, листами. В одному із звернень до С. Петлюри (березень 1920 р.) він писав, що справа формування українського війська гальмується через відсутність коштів ⁹⁰, і просив надати кредит у сумі до 100 млн. крб.⁹¹ Детальніше це прохання він обгрунтував у листі до С. Петлюри від 12 березня 1920р., особливо наголошуючи на тому, що зволікання зі створенням українських військових формувань негативно позначи́ться на політичному становищі держави. "Йде шалена агітація проти формування (українського війська. — / . Т.), — писав він, — а між тим ворог свої сили збільшує... В Кам'янці зібралось дуже багато вільного народу, який нічого не робить, політиканствує — веде шалену агітацію проти всіх, хто йому не до вподоби". Гальмувала процес і нерозсудлива політика поляків, внаслідок чого серед військових було "мало тих, хто мав охоту йти вкупі з ними". Тому І. Огієнко вважав необхідним виконання в першу чергу таких завдань: 1) обов'язкова присутність військового міністра, який би взяв усю відповідальність на себе; 2) подання необхідної фінансової клюмоги на створення військових формувань; 3) отримання дозволу на організацію української армії полковникові О. Вдовиченку, який мав найбільший авторитет поміж військовими ⁹².

На жаль, накреслені плани не були доведені до кінця через розбіжності в поглядах між центральними урядовими структурами і адміністрацією Головуповноваженого. Крім затвердженої 4-ї стрілецької бригади, вище військове командування дозволу на створення інших формувань не дало, а займатися організацією військових частин дозволялося лише особам, які призначались урядом. Коло повноважень Головуповноваженого в той час було досить обмеженим: він контролював діяльність юнацької школи, мав право опікуватися військовими, зберігати військове майно, збирати необхідну інформацію ⁹³. А тим часом відсутність у місті військового командування (особи військового міністерства могли перебувати в місті лише приватно), надмірна скупченість військових, обмеження відповідних повноважень Головуповноваженого негативно позначалися на процесі реорганізації української армії.

За такого збігу обставин найбільшим досягненням у сфері військової політики можна вважати створення в грудні 1919 р. військової школи для підготовки українських старшин, діяльність якої повністю відновилася з 1 січня 1920 р.⁹⁴ До її організації І. Огієнко доклав чималих зусиль. Головну перепону чинила польська адміністрація. Та, врешті-решт, відповідний дозвіл на її відкриття було отримано — за умови, що школа матиме аполітичний характер, її навчальна програма ставила за мету збільшення військового досвіду з гарматної та інженерної справи, піших військ. Начальником школи було призначено генерал-поручика В. Зілінського ⁹⁵.

Поряд з вирішенням питань організації українського війська І. Огієнко багато часу приділяв справам, пов'язаним з матеріальною допомогою та медичним забезпеченням військових та їх сімей. З-поміж найневідклад-

ніших проблем, що розглядалися в Управлінні Головуповноваженого, були й такі, як виділення "харчових грошей на козаків", подання грошової допомоги в розмірі 4 млн. крб. військовим урядовцям і козакам, які перебували в Ланцуті, надання матеріальної підтримки вдовам, утворення військового санітарного управління тощо.

Для діючої армії збирались подарунки, які у квітні 1920 р. було відправлено до Жванчика ⁹⁶. Значною допомогою хворим та пораненим козакам стали пожертви професорів Кам'янець-Подільського університету. Лише в лютому 1920 р. на утримання військових шпиталів ними було зібрано 6049 крб. 67 коп. До цієї суми додалися і 5 % заробітної плати професорсько-викладацького складу за листопад 1919 р., що становило 3824 крб. ⁹⁷

Виконання заходів по збереженню й захисту української державності ускладнювалось поширенням інфекційних захворювань — тяжкого наслідку війни, розрухи, катастрофічного спаду життєвого рівня населення. Справжнім лихом, що незмірно загостило і без того напружену соціально-економічну ситуацію, стала епідемія тифу й холери. Лише на початок грудня 1919 р. у Кам'янці-Подільському на тиф захворіло 10 000 осіб. Велике скупчення в місті людей спричинило швидке поширення інфекції. Боротьба з нею стала загальнодержавною справою. За наказом Головуповноваженого уряду УНР від 30 листопада 1919р. всі лікарі, залишені в Кам'янці-Подільському, підлягали реєстрації в управлінні повітового військового начальника. 8 грудня 1919 р. почав діяти санітарний комітет при Головуповноваженому уряду УНР, що складався з референта по санітарних справах, представників губернського, повітового і міського самоврядування, польської влади, залізниці та державного контролю.

Головним завданням комітету стала боротьба з епідемією, об'єднання всіх медично-санітарних організацій міста. В першу чергу ним було проведено інвентаризацію наявної кількості ліжок по шпиталях та лікарнях, організовано міський санітарний догляд за медичними установами, створено транспортний парк для перевезення хворих, продезинфіковано всі помешкання, де виявлено інфекцію. Для більш планомірного медико-санітарного обслуговування місто поділили на 10 лікарських дільниць, кожна з яких мала дільничного лікаря та медсестру. Санітарний комітет за рецептами районних лікарів виділяв для найбільшого населення необхідні ліки та дезінфекційні засоби ⁹⁸. Все це давало можливість залучити до боротьби з пошестю найширший загальний медичних працівників.

У вирішенні найгостріших санітарно-епідеміологічних проблем брав участь місцевий відділ Червоного Хреста, одним з фундаторів якого був І. Огієнко ". Управління Головуповноваженого разом з головною управою та місцевою філією Червоного Хреста розробило дійові заходи для запобігання поширенню епідемії. Так, у грудні 1919р. при головному управлінні Червоного Хреста було створено дезінфекційну колону, на яку фонд Головуповноваженого лише того ж місяця відшкодував 220 460 грн. Її силами з кінця грудня 1919 р. до середини січня 1920 р. було продезинфіковано 36 помешкань. Санітарна комісія при Головуповноваженому взяла під контроль залогову міську баню, в якій чотири дні на тиждень були безплатними послуги з видачею мила. На сторінках міської преси постійно друкувалася інформація про дотримання норм особистої гігієни, проводилась роз'яснювальна робота по запобіганню інфекції. Та, незважаючи на здійснену величезну роботу, ліквідувати інфекційні захворювання повністю, на жаль, так і не вдалося. Від них постраждали тисячі людей. У квітні 1920 р. від тифу помер референт військових справ Ф. Колодій.

І. Огієнко не зміг до кінця реалізувати свою програму по налагодженню більш-менш нормального для умов війни життя, хоч і робив усе мож-

ливе. 6 липня 1920 р, на засіданні РНМ вирішувались питання евакуації уряду з Кам'янця-Подільського. Вченого включили в комісію, що займалася цією справою. Очолював комісію Є. Архипенко. З 7 липня Кам'янець-Подільський було оголошено в стані облоги, а за кілька днів уряд Директорії опинився в Тарнові.

Після повернення центрального уряду до Кам'янця-Подільського потреба в існуванні системи управління Головуповноваженого уряду УНР відпала. В літературі існують різні точки зору щодо хронологічних меж існування цієї структури влади. Так, М. Тимошик обмежує його липнем, а В. Яблонський — квітнем 1920 р.¹⁰⁰ Однак, за архівними документами, РНМ рішенням від 17 жовтня 1920 р. прийняла підготовлений І. Огієнком законопроект про ліквідацію посади і управління Головуповноваженого уряду УНР¹⁰¹, а 31 жовтня 1920 р. голова Директорії С. Петлюра, голова РНМ А. Лівіцький та Головуповноважений міністр І. Огієнко підписали постанову про ліквідацію управління Головуповноваженого уряду УНР¹⁰².

Таким чином, найпліднішими в діяльності І. Огієнка були вісім місяців — з листопада 1919 р. по липень 1920 р. За цей час він активно включився в роботу по організації структур державного управління, намагаючись по можливості уникати помилок попередніх українських урядів. Його діяльність була спрямована на налагодження системи адміністративного апарату, регулювання фінансової сфери, створення нових військових підрозділів та системи підготовки військових кадрів, державну підтримку національної культури й освіти. Хоча не всі задуми були реалізовані, це не применшує вартості його державницької праці.

У взаємозв'язку своїх достоїнств і вад Іван Огієнко відбувся і як науковець, і як державний діяч. В цьому, безперечно, привабливість його особистості для сучасників. Яку б посаду він не обіймав, чим би не займався, він робив усе не заради себе, а заради утвердження національної ідеї, в поняття якої передусім включав відновлення держави на українській землі. З огляду на це його можна назвати українським неоромантиком. Саме віра в українську справу і бажання прислужитися українському народові змусили його залишитись у Кам'янці-Подільському, незважаючи на те, що уряд капітулював перед складністю обставин. За сумлінну державну службу І. Огієнку неодноразово виносилися подяки. Все життя він був вірний собі і тим принципам, які сформувалися в нього ще з дитинства, — це безмежна любов до Бога та свого народу, яким він служив серцем, душею і розумом.

⁴⁴ ЦДАВО України, ф. 1131, оп. 1, спр. 18, арк. 169.

⁴⁵ Там же, спр. 32, арк. 11.

⁴⁶ Там же, спр. 20, арк. 72, 84.

¹⁷ Там же, арк. 84-84 зв.

¹⁸ Там же, арк. 70, 77, 84.

¹⁹ Там же, спр. 18, арк. 24; спр. 36, арк. 58.

⁵⁰ Огієнко І. Рятуння України. - С. 48.

⁵¹ Наказ Головуповноваженого уряду У. Н. Р. // Наш шлях. - 1991. - 16 грудня. - Ч. 19. - С. 1.

⁵² ЦДАВО України, ф. 1131, оп. 1, спр. 47, арк. 3, 4.

⁵³ Огієнко І. Рятуння України. - С. 25.

⁵⁴ ЦДАВО України, ф. 1131, оп. 1, спр. 3, арк. 9 зв.

⁵⁵ Наказ Головуповноваженого уряду У. Н. Р. // Наш шлях. - 1919. - 2 грудня. - Ч. 8. - С. 1.

⁵⁶ ЦДАВО України, ф. 1131, оп. 1, спр. 5, арк. 8.

⁵⁷ Хроніка // Наш шлях. - 1919. - 31 грудня. - Ч. 29. - С. 4.

⁵⁸ ЦДАВО України, ф. 1131, оп. 1, спр. 35, арк. 60.

⁵⁹ Там же, спр. 3, арк. 6.

⁶⁰ Огієнко І. Рятуння України. - С. 26, 50; його ж. Моє життя // Наша культура. - 1936. - № 7. - С. 555.

- ⁶¹ Систематизовано автором за: Хроніка // Наш шлях. — 1919. — 25 листопада. — Ч. 2. — С. 2; Там же. — 1920. — 26 лютого. — Ч. 38. — С. 2; Там же. — 1920. — 10 березня. — Ч. 49. — С. 6.
- ⁶² О г і є н к о І. Рятуння України. — С. 50.
- ⁶³ ЦЦАВО України, ф. 1131, оп. 1, спр. 6, арк. 274.
- ⁶⁴ Там же, спр. 2, арк. 95; спр. 20, арк. 86; спр. 50, арк. 32.
- ⁶⁵ Там же, ф. 1429, оп. 2; спр. 13 а, арк. 19; спр. 33, арк. 1.
- ⁶⁶ Там же, спр. 7а, арк. 26.
- ⁶⁷ Там же, ф. 1131, оп. 1, спр. 35, арк. 54.
- ⁶⁸ Там же, спр. 5, арк. 1-2.
- ⁶⁹ Там же, спр. 2, арк. 96; спр. 36, арк. 11.
- ⁷⁰ Хроніка // Наш шлях. — 1919. — 30 листопада. — Ч. 7. — С. 2; ЦЦАВО України, ф. 1429, оп. 2, спр. 13 а, арк. 18; Там же, ф. 1131, оп. 1, спр. 2, арк. 7; Там же, спр. 19, арк. 6 зв. — 7.
- ⁷¹ ЦЦАВО України, ф. 1429, оп. 1, спр. 13 а, арк. 19.
- ⁷² Там же, арк. 24.
- ⁷³ Там же, ф. 1131, оп. 1, спр. 23, арк. 7.
- ⁷⁴ Там же, спр. 19, арк. 15-25 зв.
- ⁷⁵ Там же, ф. 1429, оп. 1, спр. 1, арк. 63; ф. 1131, оп. 1, спр. 18, арк. 46, 50, 58, 63.
- ⁷⁶ Там же, ф. 1131, оп. 1, спр. 34, арк. 30.
- ⁷⁷ Хроніка // Наш шлях. — 1919. — 3 грудня. — Ч. 9. — С. 2.
- ⁷⁸ Систематизовано автором за: Хроніка // Наш шлях. — 1919. — 16 грудня. — Ч. 19. — С. 2; Там же. — 1920. — 26 грудня. — Ч. 38. — С. 2.
- ⁷⁹ Хроніка // Наш шлях. — 1919. — 3 грудня. — Ч. 20. — С. 2; Хроніка // Наш шлях. — 1919. — 19 грудня. — Ч. 23. — С. 2.
- ⁸⁰ Хроніка // Наш шлях. — 1920. — 10 лютого. — Ч. 25. — С. 2; ЦЦАВО України, ф. 1429, оп. 2, спр. 7 а, арк. 9-9 зв.; Там же, ф. 1131, оп. 1, спр. 5, арк. 9.
- ⁸¹ ЦЦАВО України, ф. 1131, оп. 1, спр. 19, арк. 26-26 зв.
- ⁸² Там же, спр. 27, арк. 6-6 зв.; спр. 34, арк. 19, 21, 21 зв.; спр. 35, арк. 54.
- ⁸³ Там же, ф. 1429, оп. 2, спр. 7 а, арк. 59, 106, 107, 108; спр. 13 а, арк. 13; Хроніка // Наш шлях. — 1920. — 17 лютого. — Ч. 31. — С. 4.
- ⁸⁴ ЦЦАВО України, ф. 1131, оп. 1, спр. 19, арк. 6-6 зв.
- ⁸⁵ Там же, спр. 20, арк. 86; спр. 45, арк. 1, 8, 10.
- ⁸⁶ Там же, спр. 6, арк. 272.
- ⁸⁷ О г і є н к о І. Рятуння України. — С. 34.
- ⁸⁸ ЦЦАВО України, ф. 1131, оп. 1, спр. 31, арк. 15.
- ⁸⁹ Там же, спр. 18, арк. 19.
- ⁹⁰ Там же, спр. 31, арк. 7.
- ⁹¹ Там же, ф. 1429, оп. 2, спр. 9, арк. 3.
- ⁹² Там же, спр. 33, арк. 6.
- ⁹³ Там же, ф. 1131, оп. 1, спр. 31, арк. 8-8 зв.
- ⁹⁴ Там же, спр. 18, арк. 29.
- ⁹⁵ Хроніка // Наш шлях. — 1919. — 14 грудня. — Ч. 18. — С. 2; О г і є н к о Ф. Моє життя // Наша культура. — 1936. — № 8-9. — С. 629.
- ⁹⁶ ЦЦАВО України, ф. 1429, оп. 2, спр. 13 а, арк. 13 зв., 14, 15, 20 зв.; ф. 1131, оп. 1, спр. 31, арк. 38.
- ⁹⁷ Хроніка // Наш шлях. — 1920. — 14 лютого. — Ч. 29. — С. 4.
- ⁹⁸ ЦЦАВО України, ф. 1131, оп. 2, спр. 29, арк. 4; спр. 30, арк. 3—3 зв.; Наказ Головного уряду УНР // Наш шлях. — 1919. — 3 грудня. — Ч. 9. — С. 1.
- ⁹⁹ ЦЦАВО України, ф. 1429, оп. 2, спр. 9, арк. 3.
- ¹⁰⁰ Т и м о ш к и М. С. Українознавчі проблеми в науковій, публіцистичній, редакторській і видавничій діяльності Івана Огієнка; Цисертація д-ра філол. наук. — С. 72; Я б л о н с ь к и й В. М. Директорія УНР: формування засад Української державності в 1918—1920 рр.: Цис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. // Київський державний університет імені Тараса Шевченка. — К., 1998. — С. 51.
- ¹⁰¹ ЦЦАВО України, ф. 1429, оп. 2, спр. 53, арк. 146 зв.
- ¹⁰² Ляхощкий В. П. Фонд Головуповноваженого уряду УНР на Поділлі як джерело дослідження заключного етапу визвольних змагань 1917-1921 рр. // Студії з архівної справи та документознавства: Т. 3. — К., 1998. — С. 114.